Gerard Benetka

Wiedeński Instytut Psychologii w okresie międzywojennym

Studia Psychologica nr 9, 167-178

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Studia Psychologica
UKSW
9 (2009) s. 167-178

GERHARD BENETKA[1]
Instytut Psychologii
Uniwersytet im. Zygmunta Freuda w Wiedniu

WIEDEŃSKI INSTYTUT PSYCHOLOGII W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM[2]

Vienna Institute of Psychology at interwar period

Abstract

The following paper outlines some aspects of the history of academic psychology in Interwar Vienna. The founding of the Viennese Psychological Institute in 1922 is described within the context of the German educational reform movement and against the background of the political situation in Austria after World War I. Conducted by Karl and Charlotte Bühler the Institute was developed into an international centre of psychological research. During the interwar period the Viennese School made important contributions to many fields of psychological research: for example to general psychology, social psychology, and life span psychology. In the following account the main emphasis is put on child psychology. During the 1920s Charlotte Bühler's research paved the way to include psychology in the social democratic reforms of the educational system and of social services, especially of youth welfare. After the so-called Anschluss in 1938 the close relations between psychologists and municipal authorities ended up in the collaboration of psychologists with the Children Euthanasia Program during the Nazi-period.

1.

Opisywanie historii psychologii w Wiedniu w okresie międzywojennym stanowi dla mnie pewną trudność z tej racji, gdyż ze względu na objętość tego artykułu muszę zdecydować się na wybór pewnych fragmentów, na których się potem

[1] Prof. dr Gerhard Benetka (ur. 1962) jest Dyrektorem Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Zygmunta Freuda w Wiedniu. Zajmuje się teoretycznymi podstawami psychologii, metodologią badań psychologicznych oraz historią psychologii ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju psychologii w Wiedniu.

[2] Niniejszy artykuł stanowi nieznacznie zmodyfikowaną wersję referatu wygłoszonego przez Prof. Benetkę w ramach Międzynarodowej Konferencji: *Psychologia europejska w okresie międzywojennym/Eorpäische Psychologii in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen,* która odbyła się w Warszawie w dniach 10-12 września 2009. Jej organizatorem był Wydział Psychologii Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie (przyp. tł. W.Z.)

skoncentruję: mają to być treści wyłącznie historyczne, czy może raczej społeczno-historyczne aspekty tamtych wydarzeń z przeszłości? Niezależnie od mojego wyboru, w każdym z wymienionych przypadków historia Szkoły Bűhlera będzie zasługiwać na uwagę szczególną. Decydując się ostatecznie na rodzaj kompromisu – ze względu na pewien związek z dokonywaną wówczas w Wiedniu reformą pedagogiki – postanowiłem nieco dokładniej zająć się powstaniem Wiedeńskiego Instytutu Psychologii, a to znaczy, że w centrum uwagi znajdą się społeczno-historyczne aspekty ówczesnych wydarzeń. Od strony treści, którymi chcę zająć się tutaj bardziej dokładniej, będą problemy psychologii dziecka ujmowane w takiej postaci, jak to miało miejsce w Wiedeńskim Instytucie Psychologii w okresie międzywojennym. Chcę tak postąpić, gdyż umożliwi mi to pokazanie tego, na ile i w jaki sposób były wykorzystywane wyniki badań psychologicznych w planowaniu i realizacji reformy szkolnej. Ponadto ten właśnie obszar zagadnień – to znaczy angażowanie się psychologów w rozwiązywanie praktycznych problemów opieki nad dziećmi i młodzieżą – bliski jest moim aktualnym zainteresowaniom naukowym.

Chociaż jest rzeczą oczywistą, że nie ma potrzeby przypominania psychologom tego, jak wyglądała historia powstania i rozwoju nowoczesnej naukowej psychologii w obszarze języka niemieckiego, to jedną z okoliczności wypada tutaj przypomnieć. Idzie o to, że psychologia, o której dzisiaj mówimy, stanowiła nic innego jak tylko próbę – jedną z wielu innych prób – której celem była rehabilitacja niemieckojęzycznej filozofii uniwersyteckiej, która na skutek intensywnego rozwoju nauk przyrodniczych utraciła swój dotychczasowy autorytet i naukowy status. Mówiąc bardzo dobitnie, można powiedzieć, że psychologia naukowa na niemieckojęzycznych uniwersytetach powstawała w ten sposób, że tradycyjne problemy filozoficzne, głównie zaliczane dotychczas do teorii poznania, prezentowano w nowej postaci, czyli w sformułowaniach z zakresu psychologii spostrzegania oraz psychologii myślenia, dzięki czemu pojawiała się możliwość poddawania ich badaniom empirycznym.

W Uniwersytecie Wiedeńskim dla powstania nowoczesnej psychologii rozstrzygające znaczenie miało połączenie filozofii ze sposobami myślenia i prowadzenia badań w naukach przyrodniczych, którego dokonał Franz Brentano (1838-1917). W swoim ważnym i wielkim dziele *Die Psychologie vom empirischen Standpunkte*[3], które ukazało się na kilka tygodni przed objęciem przez niego profesury w Wiedniu (1874) przedstawił Brentano program nowej, ale naukom przyrodniczym równej, gdyż także na doświadczeniu opartej, psychologii deskryptywnej. Jej celem i zadaniem miało być przez dokładne, pojęciowe wyjaśnienie zjawisk psychicznych[4] stworzenie mocnych fundamentów psychologii, na których powstanie w przyszłości naukowa filozofia.

Nie wszystkim jest przy tym wiadomo, że to Brentano, natychmiast po powołaniu go na Katedrę w Uniwersytecie Wiedeńskim, rozpoczął starania o utworzenie przy jego Instytucie laboratorium psychologii eksperymentalnej. Gdyby jego starania zostały uwieńczone sukcesem byłaby to pierwsza na świecie – gdyż uruchomiona jeszcze przed laboratorium Wundta w Lipsku – tego rodzaju placówka badawcza

[3] Wydanie polskie: Brentano, F. (1999). *Psychologia z empirycznego punktu widzenia,* (tłum. W. Galewicz). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (przyp. tł. W.Z.)

[4] W oryginale występuje tutaj termin *psychischen Phänomene.* Ten ostatni wyraz nie jest tutaj jednak rozumiany, tak jak później u Husserla (przyp. tł. W.Z.).

na świecie. Wskazuję w tym miejscu na starania Brentano po to, aby podkreślić, że już wiele lat przed utworzeniem przez Karla Bühlera Wiedeńskiego Instytutu Psychologii, ona sama cieszyła się w Wiedniu wyraźnym zainteresowaniem. Alexius Meinong (1853-1920) – początkowo uczeń Brentano, w latach późniejszych zacięty przeciwnik całej Szkoły-Brentano (warto tutaj przypomnieć wypowiedź Freuda na temat narcyzmu najmniejszych różnic), habilitował się u niego w Wiedniu, podobnie jak i – jednocześnie uczeń i przyjaciel Meinonga, Christian von Ehrenfels (1859-1932) a także już całkowicie lojalny uczeń Brentano Franz Hillebrand (1863-1926). W roku 1895, po odejściu Brentano z Uniwersytetu Wiedeńskiego, ordynariuszem w zakresie filozofii został Ernst Mach (1838-1916). Przyjmuje się, że to on sam zastąpił dotychczasową, oficjalną nazwę swoich zajęć dydaktycznych określeniem „Psychologia". (Ostatecznie jednak, prowadzone przez niego zajęcia dydaktyczne otrzymały nazwę: „Teoria i historia nauk indukcyjnych").

W całym obszarze języka niemieckiego – a tym samym także w cisleitheiskich[5] uniwersytetach Monarchii Habsburgów, istniejące w tym okresie palcówki psychologiczne – pomimo negatywnego nastawienia tzw. „czystych" filozofów – pozostają nadal w instytucjonalnych strukturach filozofii (niekiedy także pedagogiki). Jeszcze na przełomie XIX i XX wieku psychologia pozostaje nadal dyscypliną czysto teoretyczną. Niebawem jednak sami psychologowie zaczną wskazywać na to, że tworzone przez nich nowe zdobycze i zasoby nauki, mają znaczenie nie tylko dla filozofii, ale również dla praktyki. Profesor Rette[6] pokazał, że taka reorientacja psychologów spotkała się z pozytywnym oddźwiękiem. To właśnie w opisanym przez niego ruchu reform szkolnych, po raz pierwszy w historii, narodziło się rzeczywiste społeczne zapotrzebowanie na psychologię.

2.

Rzeczywistymi inicjatorami i twórcami zreformowanej pedagogiki, jako ruchu politycznego, na przełomie wieków byli nauczyciele szkół podstawowych. W XIX wieku nauczyciele tych szkół pochodzili najczęściej z klas średnich, z rodzin rzemieślników, drobnych kupców lub chłopów. Było to zatem drobne mieszczaństwo, którego położenie ekonomiczne było złe, a społeczny prestiż niski. W odróżnieniu od nauczycieli gimnazjów oraz innych szkół średnich, nie mieli oni statusu urzędników państwowych, byli natomiast pracownikami konkretnych gmin, przez nie byli też opłacani (raczej źle) i nie mieli dostępu do wykształcenia na poziomie akademickim. Już pod koniec pierwszej połowy XIX wieku, w celu zabiegania o własne interesy, zaczynają oni organizować się w związki nauczycielskie, najpierw na poziomie lokalnym, a niebawem także ponad regionalnym. Pokonanie i uzupełnienie niedostatków w zakresie wykształcenia staje się teraz strategicznym celem na

[5] Użyte w tekście określenie pochodzi od nazwy rzeki *Leitha* (po polsku Litawa), która ma długość około 180 kilometrów, jej źródła znajdują się w Alpach Styryjskich i jest prawobrzeżnym dopływem Dunaju. Rzeka ta posiada znaczenie historyczne. Stanowiła bowiem w ramach Monarchii AustroWęgierskiej granicę części austriackiej (strona zachodnia) i węgierskiej (strona wschodnia). W sensie użytym przez Autora, chodzi tutaj o zaakcentowanie granicy językowej, o wskazanie na uniwersytety niemieckojęzyczne (przyp. tł. W.Z.).

[6] Retter, H. (2009). Wpływ empirycznych badań psychologicznych na rozwój teorii pedagogicznych w XX wieku. W: W. Zeidler (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym.* Warszawa: VIZJA PRESS&IT, 31-58.

drodze do osiągnięcia poprawy sytuacji ekonomicznej oraz społecznej. Poprzez samodzielną organizację rozmaitych form dokształcania mają zostać osiągnięte jednocześnie dwa cele. Z jednej strony ma zostać przyswojona praktycznie przydatna i naukowo wartościowa wiedza, a z drugiej strony zostaje nauczycielom umożliwiony udział w kwalifikowanych badaniach naukowych. Psychologia eksperymentalna ukierunkowana na badanie problemów wynikających z praktyki szkolnej zdaje się oferować jedno i drugie: dostarcza bowiem wiedzy przydatnej w praktyce, a jednocześnie wskazuje metody, łatwe do przyswojenia sobie i do zastosowania, które można zastosować natychmiast w badaniach naukowych. W ten sposób dochodzi do spotkania i wzajemnego wzmacniania się potrzeb i zainteresowań nauczycieli szkół podstawowych z dążeniami psychologów ze szkół wyższych, którzy zabiegają o uznanie swoich naukowych kompetencji. Obydwu wymienionym grupom zależy na instytucjonalnej stabilizacji oraz na dalszym, naukowym usamodzielnieniu się „psychologii eksperymentalnej".

Włączenie „pedagogiki eksperymentalnej", nazywanej także „psychologią pedagogiczną" do programów dokształcania nauczycieli realizowanych przez związki nauczycielskie pociągnęło za sobą tworzenie własnych laboratoriów psychologii eksperymentalnej. Związek Nauczycieli w Lipsku utworzył w roku 1906 „Instytut eksperymentalnej pedagogiki i psychologii". W roku 1910 związek nauczycieli jednej z dzielnic Monachium utworzył „Instytut Pedagogiczno-Psychologiczny Monachium", wreszcie w roku 1913, przy finansowym wsparciu wielu zrzeszeń regionalnych i ponad regionalnych, powstaje w Hamburgu „Instytut Badań nad Młodzieżą", kierowany przez tak wielką indywidualność, jaką był Ernst Meumann[7] (1862-1915). Także w kontekście zawodowego ruchu nauczycieli szkół realnych należy postrzegać inicjatywę jednego z nich – Willibalda Kammela (1879-1953), dzięki której, w roku 1913 przy Niederösterreichische Landeslehrerakademie (przy ul. Hegelgasse 12 w I-szym Obwodzie Wiednia) zostało utworzone „Laboratorium pedagogiczno-psychologiczne". To właśnie aparaty z tego Laboratorium w roku 1918 zostały uznane przez sprawujących wówczas w Wiedniu władzę socjaldemokratów za podstawowe wyposażenie dla nowotworzonego Wiedeńskiego Instytutu Psychologii.

3.

12 listopada 1918 roku na wielkim wiecu przed budynkiem Parlamentu ogłoszono powstanie Republiki Niemiecko-Austriackiej. W lutym 1919 roku w wyborach największą liczbę głosów zdobyli socjaldemokraci. W koalicji z partią chrześcijańsko-demokratyczną, Karl Renner jako Kanclerz, utworzył nowy Rząd koalicyjny. Socjaldemokratom, jako dominującej teraz sile politycznej w Republice, udaje się przeforsować szereg osiągnięć społeczno-politycznych: 8-godzinny dzień pracy, ubezpieczenie na koszt państwa wszystkich bezrobotnych, płatny urlop, rady zakładowe itp. Dla interesującej nas tutaj problematyki szczególnie ważne znaczenie miało to, że od chwili objęcia swoich funkcji przez Rząd Koalicyjny, w gabinecie Rennera był obecny Otto Glöckel (1874-1935). Był on człowiekiem o dużym doświadczeniu w zakresie administracji szkolnej, był podsekretarzem stanu w Urzędzie Szkolnictwa w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (zatem

[7] Ernst Meumann był jednym z uczniów i doktorantów Wilhelma Wundta, jest uważany za twórcę naukowej psychologii pedagogicznej (przyp. tł. W.Z.).

de facto pełnił funkcję Ministra Szkolnictwa). Pod jego kierunkiem, specjalnie powołana komisja ekspertów opracowała plany daleko idących reform, dotyczących austriackiego systemu szkolnictwa oraz nauczania. Podstawowe założenia i cele tej reformy były następujące:

– przekształcenie i dostosowanie planów nauczania dla szkoły podstawowej do podstawowych założeń „Pedagogiki pracy";
– wprowadzenie powszechnie obowiązującej szkoły średniej dla dzieci i młodzieży w wieku 10-14 lat;
– wprowadzenie wymogu posiadania wykształcenia akademickiego dla nauczycieli szkół podstawowych.

Dla stabilizacji i umocnienia pozycji psychologii na Uniwersytecie Wiedeńskim, kluczowe znaczenie miało to, że wprowadzono wymaganie, aby zarówno organizacja strukturalna, jak również treściowe oraz dydaktyczne składniki procesu nauczania, były dostosowane do możliwości dziecka. Akcentowano przy tym, że nie wystarczy brać pod uwagę tylko fizyczny rozwój dziecka, lecz specyfika nauczania powinna być dostosowana przede wszystkim do aktualnego poziomu rozwoju psychicznego uczniów. Tej psychologii, która sama siebie określała jako naukę opartą na doświadczeniu, z wielkim zainteresowaniem wychodzą naprzeciw reformatorzy nauczania, bowiem zamiast dotychczasowych abstrakcyjnych pedagogicznych spekulacji, obiecuje ona prowadzenie konkretnych badań empirycznych, które mają umożliwić wgląd w rzeczywiste życie psychiczne dziecka szkolnego.

Istotne znaczenie polityczne posiada przy tym jeszcze jeden punkt. Postulat dotyczący zlokalizowania wszystkich etapów i form kształcenia nauczycieli przy uniwersyteckich wydziałach filozofii, stanowi dobrą podstawę dla realizacji całej reformy szkolnictwa, przynosi socjaldemokratom społeczne uznanie i zwiększa zaangażowanie samych nauczycieli szkół podstawowych w realizację reformy (a także liczba głosów oddanych w następnych wyborach). Jest to droga, która prowadzi także do likwidacji przestarzałego, dualistycznego systemu szkolnictwa oraz podziału nauczycieli na szkołę podstawową i średnią, wiąże ich natomiast z pedagogicznie lepiej uzasadnionym podziałem na klasy i przedmioty.

A co się dzieje w uniwersytetach? Większość nauczycieli akademickich ma poglądy konserwatywne, wielu spośród nich skłania się już wtedy do poglądów niemiecko-nacjonalistycznych – teraz stają się oni przeciwnikami reformy dotyczącej systemu kształcenia nauczycieli. Glökel, korzystając z przysługujących mu urzędowych uprawnień ministra szkolnictwa, wydaje oficjalne rozporządzenie na mocy którego, wakujący na Uniwersytecie Wiedeńskim od czasu wojny ordynariat w zakresie filozofii, może objąć tylko „psycholog eksperymentalny". Oczywiście decyzja ta, ze względu na całą, skomplikowaną sytuację polityczną na gruncie szkolnictwa wyższego, nie powoduje wzrostu sympatii dla tej młodej nauki.

W czerwcu 1920 roku dochodzi do załamania się koalicji rządowej. Po kolejnych, październikowych wyborach, w których socjaldemokraci stracili wiele głosów, opuszczają oni rządową koalicję. W październiku 1920 r. wchodzi także w życie nowa ustawa zasadnicza, która przewiduje wyłączenie miasta Wiednia z kraju związkowego Dolna Austria (*Niederösterreich*). Wiedeń uzyskuje teraz status samodzielnego kraju związkowego i szybko staje się przeciwstawnym, socjalistycznym modelem w stosunku do całej Republiki przesyconej elementami katolicyzmu oraz niemieckiego nacjonalizmu.

Wyłączenie Wiednia ze struktur administracyjnych Dolnej Austrii pociągnęło za sobą konieczność utworzenia nowego urzędu odpowiedzialnego za organizację i funkcjonowanie szkolnictwa. W roku 1922 powstał w Wiedniu samodzielny Urząd Szkolny, a jego prezydentem został mianowany Otto Glökel, minister do spraw kształcenia w pierwszym rządzie Republiki. Aktualnie obowiązująca Konstytucja Austrii przewidywała, że w przypadku braku zgody poszczególnych bloków politycznych na jednolitą formę polityki szkolnej na poziomie związku, każdy z krajów związkowych uzyskiwał w tym zakresie znaczną samodzielność. Okoliczność tę wykorzystał teraz konsekwentnie Glöckel, w ten sposób, że dotychczasową ogólnoaustriacką reformę szkolną, zamienił na reformę szkolnictwa w Wiedniu.

W styczniu 1923 roku w Instytucie Pedagogicznym miasta Wiednia nastąpiło uroczyste otwarcie nowego Centrum ruchu reformy na rzecz szkolnictwa. Był to zakład kształcenia dla nauczycieli, gdzie „uczniami" byli przyszli nauczyciele dla szkół kształcących na poziomie obowiązku szkolnego, natomiast zajęcia prowadzili tam najwybitniejsi nauczyciele akademiccy, w zakresie swoich poglądów politycznych zbliżeni do socjaldemokracji. Do Instytutu Pedagogicznego zostało włączone, wspomniane wcześniej, Pedagogiczno-Psychologiczne Laboratorium, które utworzył Kammel przy Dolno-Austriackiej Krajowej Akademii dla Nauczycieli. Dawne Laboratorium otrzymało także nową nazwę: Instytut Psychologii. Funkcję kierownika tego miejskiego Instytutu od chwili jego powstania, sprawuje Karl Bühler (1879-1963).

4.

Tymczasem w Uniwersytecie Wiedeńskim od czasu śmierci Adolfa Stöhra (1855-1921) w lutym 1921 roku, żaden z trzech ordynariatów[8] filozofii nie został obsadzony. W trakcie długich oraz nerwowych debat prowadzonych na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu, uznanie większości zdobył pogląd, zgodnie z którym przy ponownym obsadzaniu wakujących katedr, wybrać należy takiego filozofa, który będzie mógł także reprezentować psychologię eksperymentalną. Być może na rzecz takiej decyzji przemawiało w sposób zasadniczy to, że na wszystkich wielkich uniwersytetach niemieckich istniały już samodzielne katedry psychologii. Rozmowy prowadzone z Erichem Becherem oraz Erichem Rudolfem Jaenschem zakończyły się fiaskiem, ponieważ stawiali oni jako warunek otrzymanie samodzielnego instytutu, którego Uniwersytet nie posiadał. Kiedy zauważono, że w podobnym kierunku zaczynają zmierzać pertraktacje prowadzone z Karlem Bühlerem, do rozmów włączyli się teraz także przedstawiciele miejskiego urzędu do spraw szkolnictwa. Teraz, pomimo bardzo napiętej sytuacji ze względu na różnicę zdań w odniesieniu do problemów szkolnictwa, pomiędzy socjaldemokratami i chrześcijańską demokracją, zupełnie nieoczekiwanie dochodzi do kompromisu. Zarząd miasta Wiednia oddaje Uniwersytetowi do dyspozycji oraz wspólnego użytkowania Instytut Psychologii, który jest częścią należącego do miasta Instytutu Pedagogicznego. W zamian za to Karl Bühler deklaruje gotowość prowadzenia w zakładzie kształcenia nauczycieli stosownych kursów w zakresie psychologii. Dla Ministerstwa oraz dla Uniwersytetu okazuje się takie rozwiązanie – na pewno politycznie ryzykowne – możliwym do zaakceptowania, ponieważ nic nie kosztuje.

---

[8] Ordynariat należy w tym kontekście rozumieć nie tylko jako profesurę, ale także jako samodzielną katedrę, spełniającą jasno określone zadania dydaktyczne (przyp. tł. W.Z.).

Wiedeński Instytut Psychologii będzie gościł do roku 1934 w budynku Miejskiego Urzędu Szkolnictwa w Wiedniu przy ulicy Burgring. Miasto Wiedeń opłaca w tym okresie nie tylko budynek i koszty eksploatacji, ale także całe wyposażenie, kupno aparatów, bieżące koszty, woźnego, a ponadto pensję pierwszej asystentki Instytutu Charloty Bühler (1893-1974).

Ta niezwykła konfiguracja: Miasto – Instytut oraz Uniwersytet – Instytut funkcjonuje od początku dobrze i efektywnie, a jej wyjątkowe zalety ujawniają się wyraźnie w ciągu następnych lat. Koegzystencja Wiedeńskiego Instytutu Psychologii z należącym do miasta oraz podległym mu Instytutem Pedagogicznym, posiada nieoczekiwane i trwałe zalety. Poczynając od 1925 roku, wszyscy kandydaci na nauczycieli w Wiedniu są zobowiązani ukończyć w Instytucie Pedagogicznym kursy obejmujące cztery semestry, utrzymane na poziomie akademickim. Wielu bardziej zaangażowanych studentów podejmuje równolegle studia w Uniwersytecie na kierunku psychologia. Na tej drodze małżeństwo Bühler pozyskuje zdolnych studentów i współpracowników, spośród których wystarczy tutaj wymienić dwoje szczególnie wybitnych i najbardziej znanych: Marie Jahoda oraz Karl Popper. Ponadto dodać należy, że pozytywne ustosunkowanie kierowanego przez Bühlera Instytutu Psychologii do wiedeńskiej reformy szkolnictwa ułatwia jego współpracownikom integrację z poza uniwersyteckim środowiskiem naukowym, ówczesnego „Czerwonego Wiednia". W tym kontekście wspomnieć tutaj należy także kontakty ze środowiskiem wiedeńskich filozofów (*Wiener Kreis*), pełne napięcia ustosunkowanie do freudowskiej psychoanalizy, a także popularyzację psychologii Bühlera w ramach i poprzez wykłady wszechnicy dla dorosłych. Na uwagę zasługuje jeszcze jeden punkt. Są to nad wyraz dobre kontakty z Zarządem Miasta Wiednia, które pozwalają na prowadzenie badań naukowych nie tylko w szkołach i przedszkolach, ale także w istniejącym już wówczas pogotowiu opiekuńczym. Wszystkie te instytucje stały się terenem badań naukowych, tak bardzo ważnym dla projektów realizowanych przez Charlottę Bühler.

5.

W ciągu kilku lat Karl i Charlotte Bühler stworzyli w Wiedniu Instytut Psychologii, który bardzo szybko stał się wielkim i ważnym ośrodkiem badań oraz kształcenia o znaczeniu światowym. Pieniądze otrzymywane z Fundacji Rockefellera pozwoliły już w połowie lat dwudziestych na zatrudnianie w Instytucie sukcesywnie zmieniającego się sztabu asystentów, którzy niezależnie od etatów uniwersyteckich uczestniczyli w planowych badaniach oraz w działalności dydaktycznej.

Tę niezwykle wysoką atrakcyjność Wiedeńskiego Instytutu Psychologii dla młodych ludzi na całym świecie, najlepiej ukazują liczby studentów. Na główny wykład Karla Bühlera, który odbywał się w „Kleinen Festsaal" Uniwersytetu Wiedeńskiego zapisywało się każdorazowo ponad tysiąc studentów. Przy tym niezwykle duża część studentów pochodziła z innych krajów: ze wschodnich krajów koronnych dawnej monarchii naddunajskiej, a ponadto i przede wszystkim ze Stanów Zjednoczonych. Jak podaje w swoich wspomnieniach Charlotte Bühler (1984, s. 26), w roku 1937 w rozmaitych zajęciach dydaktycznych prowadzonych w Wiedeńskim Instytucie Psychologii, uczestniczyli studenci z 18 krajów. Dodać należy, że także bardzo znani na świecie psychologowie przyjeżdżali do Wiednia, aby w Instytucie Bühlera dyskutować i uczestniczyć w badaniach. Do nich należał znany psychoanalityk Rene Spitz oraz jeden z najważniejszych neobehawiorystów Edward C. Tolman.

Na wysoką jakość programów kształcenia wskazują i przekonująco ją uzasadniają znane na całym świecie nazwiska dyplomantek i dyplomantów oraz współpracowniczek i współpracowników małżeństwa Bühler. Znajdujemy wśród nich Egona Brunswika (1903-1955), jego przyszłą żonę Elsę Frenkel (1908-1958), Hildegard Hetzer (1899-1991), Petera R. Hofstättera (1913-1994), Käthe Wolf (1907-1967), ale także nazwiska tych, u których przeważyły zainteresowania psychoanalizą i później na jej terenie stali się znaczącymi osobistościami, jak np. Kurt Eissler (1908-1999) albo Rudolf Ekstein (1912-2005). Do nich dodajmy jeszcze znanego z badań nad motywacją Ernesta Dichtera (1907-1994), wybitną autorkę Hilde Spiel (1911-1990), szeroko znanego filozofa Karla Poppera (1902-1994), przedstawiciela zoologii porównawczej Konrada Lorenza (1903-1989). A im podobnych było przecież więcej. Rzecz oczywista, nie możemy tutaj pominąć pomysłodawców oraz realizatorów programu badań: „Bezrobotni z Marienthalu" (Jahoda & Zeisl 1933). Ich główny organizator, nauczyciel matematyki Paul F. Lazarsfeld (1901-1976) pod koniec lat dwudziestych został zatrudniony jako asystent w Wiedeńskim Instytucie Psychologii ze środków Fundacji Rockefellera. W roku 1931 zainicjował powstanie *Österreichische Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle* (Austriacki Instytut Badań w zakresie Psychologii Gospodarczej), gdzie przy udziale Marie Jahoda (1907-2001) oraz Hansa Zeis(e)la (1905-1992) – z wykształcenia prawnika, a w tamtym czasie także reportera sportowego w jednym z dzienników robotniczych – podejmowano już próby badań nie tylko w zakresie nowoczesnych badań rynku i poglądów, ale także podejmowano aktualne problemy polityczne, które próbowano objaśniać w oparciu o wyniki empirycznych badań społecznych.

Badania naukowe, które wykonano w Wiedeńskim Instytucie Psychologii w okresie międzywojennym zaskakują i zadziwiają nie tylko ze względu na produktywność, ale jeszcze bardziej ze względu na ich interdyscyplinarne i międzynarodowe ukierunkowanie. W programie działalności Karla Bühlera znalazła się wypowiedź, zgodnie z którą wszystkie osiągnięcia psychologii na całym świecie powinny być w Wiedeńskim Instytucie Psychologii „bacznie obserwowane, aby wybrać z nich to, co może być przydatne i godne zastosowania" (1924, s. 72).

Prowadzone w Instytucie badania dotyczą bardzo szerokiego wachlarza problemów. Dla nich wszystkich wspólnym jest pluralizm metodologiczny, który to Karl Bühler w swojej znakomitej i sławnej książce *Die Krise der Psychologie* (Bühler, 1927) starał się uzasadnić także przy pomocy argumentów filozoficznych. Charlotte Bühler razem z grupą swoich asystentek prowadzi w Miejskim Pogotowiu Opiekuńczym obserwacje niemowląt i małych dzieci, aby na tej podstawie ustalić przebieg „normalnego" procesu rozwoju i dojrzewania. Inna grupa, także pod kierunkiem Charlotte Bühler, zbiera oraz interpretuje dzienniki prowadzone przez dojrzewającą młodzież z tzw. dobrych domów, aby w ten sposób uzyskać lepszy wgląd w ich życie psychiczne w tym okresie. Lazarsfeld i jego studenci konstruują kwestionariusze aby lepiej poznać życie psychiczne młodzieży proletariackiej – to życie psychiczne, które tylko bardzo rzadko znajduje wyraz w spontanicznie zapisywanych dziennikach[9]. Pod kierownictwem Egona Brunswicka prowadzone są badania

[9] W tych ramach organizacyjnych oraz teoretycznym kontekście lokować należy zarazem przykład i dowód współpracy Wiedeńskiego Instytutu Psychologii z psychologami z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Mam tutaj na myśli pracę Bronisława Biegeleisena: *Berufswünsche der Jugend in Krakau (Polen)*, która została zamieszczona w tomie wydanym pod redakcją P.F. Lazarsfelda: *Jugend*

z zakresu psychologii spostrzegania. Podczas gdy Karl Bühler (1933, 1934) pracuje nad swoją teorią języka (w owym czasie wyprzedzała ona kolejne stadia rozwoju semiotyki), a w jego własnym przekonaniu także nad podstawowymi założeniami psychologii, Charlotte Bühler usiłuje dotychczas zgromadzone wyniki w pracach dyplomowych i doktorskich uporządkować i skonstruować z nich jednolitą teorię rozwoju psychicznego w okresie dzieciństwa i młodości (Bühler, 1928), a później przy pomocy studiów biograficznych rozwija ją do *Psychologie des menschlichen Lebenslaufes* (Bühler, 1933)[10].

Zarówno w obszarze języka niemieckiego, jak i angielskiego, prace pochodzące ze Szkoły Bühlera cieszą się wielkim zainteresowaniem i uznaniem. Dobitnym tego wyrazem są zaproszenia na tzw. profesury gościnne, które otrzymuje Karl Bühler od różnych uniwersytetów amerykańskich w roku 1927 oraz 1929, a ponadto wybór na przewodniczącego *Gesellschaft für experimentelle Psychologie*, które w roku 1929 odbywa w Wiedniu swój 11 Kongres – a przy tej okazji zmienia też swoją dotychczasową nazwę na nową: *Deutsche Gesellschaft für Psychologie.*

W latach 1933-1934 dochodzi do powstania i umocnienia się austro-faszystowskiego państwa. Ta gwałtowna zmiana polityczna stanowi też swoista cezurę, która uniemożliwia utrzymanie dotychczasowego wysokiego poziomu naukowego Wiedeńskiego Instytutu Psychologii zarówno w zakresie badań, jak i kształcenia. Odejście wielu ważnych współpracowników – H. Hetzer przenosi się do Niemiec[11], P.F. Lazarsfeld nie wróci do Austrii (ze względów politycznych) po stypendium w USA z Fundacji Rockefellera, E. Brunswik – na zaproszenie Tolmana przenosi się do Berkeley University of California, Marie Jahoda po uwięzieniu i skazaniu za udział w nielegalnej socjalistycznej grupie oporu zostaje wydalona z kraju i przenosi się do Anglii. W roku 1935 Fundacja Rockefellera, w nowych warunkach politycznych, zawiesza swoją pomoc finansową. W styczniu 1938 roku Karl i Charlotte Bühler przyjmują profesury zaoferowane im przez katolicki Fordham University w Nowym Jorku. Ze względu na dalsze pogorszenie się sytuacji politycznej z zaproszenia tego nie mogą jednak skorzystać.

6.

Nie należy negować tego, że to właśnie zainteresowanie socjaldemokratycznych reformatorów psychologią naukową (nie wolno przy tym przeoczyć i tego, jak wielkie znaczenie propagandowe musiała posiadać okoliczność, że jeden z psychologów cieszących się w niemieckiej psychologii wyjątkowym uznaniem, zgodził się pracować na rzecz socjaldemokratycznego Zarządu Miasta Wiednia) umożliwiło Karlowi i Charlotcie Bühler stworzenie w Wiedniu międzynarodowego psychologicznego centrum badań i kształcenia akademickiego.

---

und Beruf, Kritik und Material . Verlag G. Fischer, Jena 1931, s. 130-139. W tomie tym znajdują się także prace H. Hetzer oraz Ch. Bühler. W przypisie na s. 130, redaktor tomu wyraża Biegeleisenowi podziękowanie za ponowną współpracę z Wiedeńskim Instytutem Psychologii. Biegeleisen był w tym czasie w Krakowie dyrektorem Instytutu Psychotechnicznego (przyp. tł. W.Z.).

[10] Ta praca została przetłumaczona na język polski i wchodzi w skład tzw. *Biblioteki Klasyków Psychologii.* Bühler, Ch. (1999). *Bieg życia ludzkiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (przyp. tł. W.Z.).

[11] Najpierw zostaje profesorem Akademii Pedagogicznej w dzisiejszym Elblągu (przyp. tł. W.Z.).

W końcowej części mojego artykułu chciałbym jeszcze pokazać to, w jakim stopniu cała działalność Szkoły Bühlera znalazła zastosowanie i potwierdziła swoją przydatność dla realizacji polityki oświatowej „Czerwonego Wiednia".

W odniesieniu do polityki szkolnej socjaldemokratów odpowiedź nie jest jednoznaczna. Karl i Charlotte Bühler bardzo zdecydowanie unikali uwikłania w problematykę psychologii pedagogicznej, od której oczekiwano propozycji i rozstrzygnięć w doraźnych kwestiach życia codziennego. Być może to właśnie szczególne ukierunkowanie wiedeńskich reform szkolnych było przyczyną zachowywania dystansu. Reformy te były uzasadniane i realizowane przede wszystkim w oparciu o psychologię indywidualną Alfreda Adlera. Pomimo to istniało jednak sporo punktów stycznych. Tak na przykład nauczyciel szkoły podstawowej Karl Reininger, który przez wiele lat pracował jako bibliotekarz w Wiedeńskim Instytucie Psychologii i był aktywnym uczestnikiem ruchu reformy szkolnej, próbował także prowadzić nader interesujące badania społeczno-psychologiczne. Nawiązując do cieszących się w Wiedeńskim Instytucie wielkim zainteresowaniem badań Thorleifa Schjelderup-Ebbe na temat tworzenia się hierarchii u kur domowych, badał spontaniczne procesy tworzenia się grup u rozpoczynających naukę uczniów w ich własnych klasach. Badania swoje prowadził i w nowatorski sposób prezentował ich wyniki już przedtem, zanim Jakub Moreno upowszechnił technikę socjogramów (Reininger, 1929). Wspólnie z nauczycielką szkoły średniej Elsą Köhler oraz dyrektorką szkoły Ingeborg Hamberg Reininger pracował nad udoskonaleniem metod dydaktyki w zakresie nauki języków obcych, przy czym starano się tutaj w większym stopniu wykorzystać spontaniczną aktywność uczniów występującą w klasie jako grupie społecznej. Celem tego programu badań była próba aktywizacji uczennic dwóch szkół w takim stopniu, aby w przypadku nieobecności nauczycielki, mogły same pracować dalej zgodnie z regułami samokształcenia (Köhler i in., 1932).

Chcę w tym miejscu jeszcze pokazać wyjątkowy przypadek niezwykle bliskiego współdziałania nauki z polityką szkolną, co było przecież celem i nadzieją wiedeńskich reformatorów szkolnictwa, którzy przyczyniali się do powstania Wiedeńskiego Instytutu Psychologii. W roku 1923, czyli zaraz na początku swojej działalności w Wiedniu, przeprowadziła Charlotte Bühler badanie upodobań czytelniczych uczniów szkół wiedeńskich, obejmując nim 8 tysięcy uczniów. Wyniki, które w ten sposób zgromadzono, stanowiły teraz podstawę dla opracowania zestawu lektur (*Leseplan*), który wyszczególniał lektury najlepiej dostosowane do poziomu rozwoju psychicznego danego dziecka. Zestaw ten obowiązywał we wszystkich szkołach wiedeńskich.

Nieco inaczej wygląda sytuacja jeżeli idzie o związki psychologii z opieką nad młodzieżą[12]. W roku 1925 powstało nowe, miejskie pogotowie opiekuńcze dla dzieci i młodzieży. Na początku roku 1926, odpowiedzialny za politykę społeczną „Czerwonego Wiednia", profesor anatomii Julius Tandler umożliwił pewnej grupie doktorantów, pracujących pod kierunkiem Charlotte Bühler, prowadzenie w tej instytucji badań z zakresu psychologii dziecka. Jako pomoc Charlotte Bühler otrzy-

[12] Występujący w oryginale i obowiązujący w praktycznych działaniach urzędów do spraw młodzieży termin *Jugendwohlfahrt* akcentuje coś innego niż to, co wyraża potocznie rozumiany termin „opieka". W terminie niemieckim nacisk jest położony na elementy pozytywne, akcentuje on wspomaganie rozwoju przez tworzenie optymalnych warunków, dla tegoż rozwoju potrzebnych (przyp. tł. W.Z.).

muje jako swoją asystentkę, zatrudnioną przez Urząd Miasta Wiednia Hildegard Hetzer, która posiada duże doświadczenie zawodowe w pracy w przedszkolu.

Silne zainteresowanie psychologią dziecka łączy się u Charlotte Bühler z bardzo krytyczną recepcją amerykańskiego behawioryzmu, z którym miała okazję zapoznać się na miejscu podczas pobytu w Stanach (1924-1925) jako stypendystka Laura-Spelman-Rockefeller-Memorial. Pomimo to posługuje się podobną metodą jaką stosowano w behawiorystycznie zorientowanych badaniach dla potrzeb psychologii dziecka. Jest to obserwacja zachowania, a jej celem ma być opracowanie inwentarzy zachowań charakterystycznych dla danych grup wiekowych. Odcina się ona jednak bardzo zdecydowanie od zakotwiczonych w poglądach biologicznych prób wyjaśniania rozwoju psychicznego przez redukowanie go do pojęć i kategorii używanych w ramach psychologii uczenia się.

Miejskie pogotowie opiekuńcze oferuje znakomite warunki do prowadzenia badań naukowych. Trafiają do niego wszystkie dzieci wymagające opieki społecznej – od niemowląt do dzieci w wieku szkolnym – i pozostają tutaj przez wiele tygodni w swoistej kwarantannie. Niemowlęta, dzieci raczkujące i małe dzieci – po pięć albo sześć – są umieszczane w pomieszczeniach o wymiarach cztery na pięć metrów (*Box*). Ściany oddzielające poszczególne pokoje, jak również ściana od strony korytarza są szklane. Dzięki temu zostaje zabezpieczony ciągły nadzór/opieka w ramach jednego oddziału (25-30 dzieci) przez jedną osobę ulokowaną w ganku.

W celu tworzenia inwentarzy zachowania – kolejno po sobie uporządkowanych – które mają pokazywać przebieg dojrzewania poprzez ukazanie charakterystycznych dla danego wieku możliwości zachowania, psychologowie poruszając się po dostępnym ganku, przez 24 godziny na dobę mogą prowadzić obserwacje ciągłe, uwzględniając przy tym zachowania dzieci w różnym wieku. Ciągły ruch dzieci w pogotowiu stanowi gwarancję tego, że dla celów badania zapewniona zostanie w sposób sukcesywny dowolna liczba dzieci. Zgodnie z własnymi wyobrażeniami prowadzone są także badania podstawowe. Pogotowie jako instytucja oczekuje jednak od psychologów czegoś w zamian. Ma to być pomoc przy podejmowaniu decyzji dotyczących dalszych form opieki nad dzieckiem, co dotyczy w szczególności tych dzieci, które sprawiają trudności wychowawcze (*Problemkinder*), dla których znalezienie miejsca w rodzinach zastępczych, już po opuszczeniu pogotowia, może sprawić szczególne trudności. Charlotte Bühler znajduje stosunkowo szybko sposób aby zaspokoić oczekiwania oraz życzenia urzędników opieki społecznej. Wspólnie z Hildegard Hetzer, jako źródło oraz podstawę wykorzystując zebrane już protokoły z obserwacji ciągłych, konstruują teraz znany oraz sławny *Wiener Kleinkindertest* (Wiedeński Test Małego Dziecka) czyli technikę testową przeznaczoną do badania poziomu rozwoju psychicznego dzieci od niemowląt poczynając aż do wieku przedszkolnego.

7.

Test do Badania Małego Dziecka – autorstwa Charlotte Bühler i Hildegard Hetzer – został opublikowany w roku 1932. Zwrócił on szybko na siebie uwagę lekarzy, którzy dostrzegli – w hitlerowskich wówczas Niemczech – jego przydatność przy realizacji wprowadzonej w roku 1934 ustawy dotyczącej ochrony przed genetycznie niepełnowartościowym potomstwem, czyli ustawy o przymusowej sterylizacji. Test miał być pomocny i rzeczywiście pomagał we wczesnej identyfikacji „wrodzone-

go" upośledzenia umysłowego. Następnie szerokie zastosowanie znalazł on również w innym kontekście, a mianowicie w trosce o tworzenie swoistej elity, czyli w działaniach *Nationalsozialistischen Volkswohlfahrt (NSV)*. Test ten od roku 1940, pod osobistym nadzorem Hildegard Hetzer, został wprowadzony do tworzonych przez *NSV*, a obsługiwanych przez psychologów poradni wychowawczych, w celu selekcji – jak to w ówczesnym języku urzędowym określano – dzieci „godnych otoczenia ich opieką". Poczynając także od roku 1940, ten sam test stosowano do badania (małych) dzieci w Pawilonie 15-tym i 17-tym Wiedeńskiego Miejskiego Zakładu Opiekuńczego *Am Spiegelgrund.* W ramach tzw. eutanazji dziecięcej, właśnie tam – spośród 789 dzieci do końca wojny wpisanych do księgi zgonów – większa część została zamordowana przy użyciu luminalu. Do psychologów wydających opinie w Zakładzie *Am Spiegelgrund* należała Edeltrud Baar – swego czasu bliska współpracownica Charlotte Bühler, która swoją specjalizację w zakresie psychologii dziecka zdobyła we wspomnianym już Miejskim Pogotowiu w Wiedniu (Benetka, Rudolf, 2008).

Tłumaczenie: Włodzisław Zeidler

BIBLIOGRAFIA

Benetka, G. (1990). *Zur Geschichte der einzelwissenschaftlichen Psychologie in Österreich.* Die Errichtung des Wiener Psychologischen Instituts. Wien: Geyer (Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Institutes für Geschichte der Gesellschaftswissenschaften), Bd. 20.

Benetka, G. (1995). *Psychologie in Wien. Sozial und Theoriegeschichte des Wiener Psychologischen Instituts 1922-1938*. Wien: WUV.

Benetka, G. (2002). *Denkstile der Psychologie. Das 19. Jahrhundert.* Wien: WUV.

Benetka, G., Guttmann, G. (2001). Akademische Psychologie in Österreich. Ein historischer Überblick. In K. Acham (Hg.), *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften. Band 3.1: Menschliches Verhalten und gesellschaftliche Institutionen: Einstellung, Sozialverhalten, Verhaltensorientierung*. Wien: Passagen Verlag, 83-167.

Benetka, G., Rudolph, C. (2008). Selbstverständlich ist vieles damals geschehen… Igor A. Caruso Am Spiegelgrund. *Werkblatt*, 25, nr 60, 5-45.

Brentano, F. (1874). *Psychologie vom empirischen Standpunkte.* Leipzig: Duncker & Humblot.

Bühler, Ch. (1928). *Kindheit und Jugend. Genese des Bewusstseins.* Leipzig: Hirzel

Bühler, Ch. (1933). *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem.* Leipzig: Hirzel.

Bühler, Ch. (1984). Karl Bühler. Eine biographische Skizze. In A. Eschbach (Hg.), *Bühler-Studien.* Bd. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 25-30.

Bühler, K. (1924). Das Forschungsprogramm des psychologischen Institutes Wien. *Pädagogisches Jahrbuch,* 43, 72-73.

Bühler, K. (1927). *Die Krise der Psychologie*. Jena: G. Fischer.

Bühler, K. (1933). *Ausdruckstheorie. Das System an der Geschichte aufgezeigt*. Jena: G. Fischer.

Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: G. Fischer.

Jahoda, M., Zeisl, H. (1933). *Die Arbeitslosen von Marienthal. Ein soziographischer Versuch über die Wirkungen langdauernder Arbeitslosigkeit.* Leipzig: Hirzel.